

XIII асрнинг 40-йиллари бошида Ботухон бошчилигида ташкил килинган феодал давлат (Жўчи улуси деб ҳам аталади). Олтин Ўрда хонлари Куйи Дунай ва Фин кўлтигидан Иртиш хавзаси ва Куйи Обгача, Кора, Каспий ва Орол денгизлари ҳамда Балхаш кўлидан Новгород ерларигача бўлган худудда ҳукмронлик қилган.

Бирок, русларнинг туб ерлари Олтин Ўрда давлати таркибига кирмас, балки унга тобе бўлиб, ўлпон тўлар эди. Ботухон даврида Олтин Ўрда пойтахти Сарой Боту (ҳозирги Астрахань яқинида) бўлган; XIV асрнинг биринчи ярмида эса у Сарой Берка шаҳри (Беркахон асос солган; ҳозирги Волгоград яқинида)га кўчирилган. Олтин Ўрда заиф, сунъий бир давлат уюшмаси бўлиб, аҳолиси миллий жihatдан хилма-хил эди. Олтин Ўрда аҳолисининг ижтимоий ва маданий тараққиёт даражаси ҳам турлича бўлган.

Кўчманчилар ҳаётида ярим патриархал, ярим феодал муносабатлар мавжуд эди. Мўгул феодал зодагонлари экин майдонлари ва яйловларнинг асосий қисмини эгаллаб олган эдилар. Олтин Ўрданинг кўчманчи аҳолиси орасида хунармандчилик суст бўлиб, шаҳар бозорларидаги мавжуд буюм ва матолар Хоразм, Шимолий Кавказ ва бошқа ерлардан келтирилган усталар томонидан ишлаб чиқарилар эди. Давлатни Жўчихон хонадонидан чиққан хонлар идора қилган. Сиёсий ҳаётнинг айрим жабхаларида ҳукмрон сулола вакиллари бошчилигида курултойлар — харбий феодал зодагонларининг йигинлари чакирилиб турилган. Давлат ишларини асосан беклар беги олиб борган. Халқдан солиқ йигиш иши билан босқоқлар шугулланган.

Олтин Ўрда давлатининг табиатан заифлиги ва айниқса, унинг асоратига тушиб қолган халқлар миллий озодлик курашининг кучайиши давлатнинг таназзулга юз тутишига яна бир сабаб бўлди. Олтин Ўрда ўзининг ташкил топиши давридаёқ 14 улусга бўлинган бўлиб, уларни Жўчининг 14 ўғли идора қилган. Булардан 13 таси ярим мустақил давлат бўлган ва Ботухоннинг олий ҳокимиятига бўйсунган. Мангу Темур (1267— 1280) вафотидан сўнг Жўчи хонадонига мансуб шахзодалар ўртасида феодал урушлар бошланган даврда марказий идора муассасаларига ерли кишиларни жалб қилиш тенденциялари кўзга ташлана бошлади. Тўда Мангухон (1280—1287) ва Тўда Бугахон (1287—1290) ҳукмронлиги даврида давлат бошлиги расман Нўгай ҳисобланар эди. Факат Тўктухон (1290—1312) Нўгай ва унинг тарафдорларидан қутулишга муваффақ бўлди. Беш йилдан сўнг янги бошланган тўс-тўполонга Ўзбекхон (1312—1342) чек қўйди. Ўзбекхон ва унинг вориси Жонибек (1342—1357) ҳукмронлиги даврида Олтин Ўрданинг харбий қудрати нихоят даражада ошди. Қўшинлар сони 300 мингга етди. Бирок, 1357

йили Жонибекнинг ўлдирилиши билан бошланган тўс-тўполонлар Олтин Ўрданинг тушкунликка учраганидан далолат берар эди. 1357—1380 нилларда Олтин Ўрда тахтида 25 марта хон алмашиндй. Бу вақтда давлатни расман Мамай (1381 йили вафот этган) идора килди. XIV асрнинг 60-йиллари бошида Олтин Ўрдадан Хоразм, Астрахань ажралиб чикди. Польша ва Литва Днепр дарёси хавзасидаги ерларни босиб олди. Бундан ташкари, Олтин Ўрданинг нуфузлн улус амирларидан Мамай Москов князи бошлик кучли рус князлари иттифоки билан тўкнашишга мажбур бўлди. У Русияни заифлаштирнш максадида катта кўшин билан юриш бошлади, бироқ Куликово жангида тор-мор этилди.

Тўхтамишхон даврида ур-йикитлар бархам топди, марказий хокимият асосий улусларни ўз назорати остига олди. Тўхтамишхон Мамай кўшинларини Калка дарёси бўйида енгиб, 1382 йили Московга хужум бошлади, уни кўлга киритди, шахарга ўт кўйди. У ўз хокимиятини мустахкамлаб олгач, Амир Темурга карши уруш очди. Амир Темур бир неча конли жанглардан сўнг, Тўхтамиш кўшинларини янчиб ташлади, Волга бўйидаги бир катор шахарларни вайрон килди. Олтин Ўрда бу какшаткич зарбадан сўнг ўзини сира ўнглай олмади. XV асрнинг 20-йилларида Сибирь хонлиги, 40-йилларида Нўгай Ўрда, кейинрок Козон хонлиги (1438), Крим хонлиги (1443), 1460 йили Мангит, Астрахань хонликлари вужудга келди. XV аерда Русиянинг Олтин Ўрдага тобелиги сезиларли даражада камайди, 1480 йили Катта Ўрда хони Ахмат (Ахмад) Улуг рус князи Иван III (1462—1505) ни ўзига итоат эттиришга уриниб, му-ваффакиятсизликка учради. 1480 йили рус халки татар-мўгул зулмидан бутунлай халос бўлди. (Б. Ахмедов)